

Miodarka TEPAVČEVIĆ*

JEZIČKI DISKURS I LINGVISTIČKO
VREDNOVANJE ŽENE U ANTOLOGIJI *PJESMA
I ŽENA (IZ CRNOGORSKOG PJESNIŠTVA)*

Žena stoji kao kapija na izlazu kao i na ulazu ovog svijeta.

Ivo Andrić

Sažetak: Rad se bavi strukturom jezičkog diskursa o ženi kao i lingvističkim izrazima vrijedonosnih stavova prema ženi u antologiji *Pjesma i žena*.

Ključne riječi: *diskurs, pozitivno vrednovanje, negativno vrednovanje, žena*

Istraživanja i rasprave o ženi, njenim osobinama, stereotipima, predstavama, uvijek su pobuđivali veliku pažnju i kontroverzna mišljenja. Ne samo u laičkim, već i u naučnim raspravama o ženi, često se pod maskom racionalnog i objektivnog diskursa skrivaju emocije i predrasude. U okviru lingvistike javlja se termin feministička lingvistika, koji se bavi proučavanjima pitanja jezika i govora žene, kao i pitanjima pisanja i govorenja drugih o ženama, istraživanja načina na koji se o ženama govori. (Savić 1995: 1)

Zbog žena su mnogi narodi ratovali, zbog njih su muškarci mijenjali svijet, zbog njih su napisana najljepša djela književnosti. O ženama su ispisani milioni stihova i napisane najljepše ljubavne pjesme, stvarani romani, naslikane najljepše slike, snimani filmovi... Priča o ženama zbog toga nema ni početka ni kraja, uvijek će ostati nedorečena i nedokučiva... jer takva je i žena (Milošavljević, Klem 2008: 3).

Žena u staroj Crnoj Gori bila je mitska žena, muza koja je imala ratničku i iskonsku snagu, žena od kamena, koja je živjela u ratnim vjhorima i ne-

* Miodarka Tepavčević, Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet Nikšić

prestanj borbi sa neumoljivim zakonima prirode na prostorima Crne Gore u minulim vjekovima. Nosile su u sebi snagu, na njima je počivala kuća, slava i hrabrost Crnogoraca. Muškarci su bili zaduženi za odbranu i časti i slobode, a žene za sve drugo – i za svijeću u domu, za vatru na ognjištu, toplinu koja okuplja i grije, za gajenje slobodarskog duha u djeci. One su svojom ljepotom bile srne, a hrabrošću i neustrašivošću lavice uvijek spremne da svojim životom zaštite one koje vole.

Mnogi putopisci su ostavili interesantna zapažanja o Crnogorkama, nastalo je dosta pjesama o njima. Takva je antologija pjesama koja će biti predmet našeg lingvističkog interesovanja, a koje je na jednom mjestu sakupila prof. dr Zorica Radulović.

U Antologiji „Pjesma i žena” (iz crnogorskog pjesništva)¹ sabrane su u dva ciklusa pjesme o ženi i majci – prvi ciklus u kome 113 pjesnika iz različitih epoha i generacija od Petra Petrovića Njegoša do Borisa Jovanovića Kastela pjevaju 208 pjesama o ženi, kao i – drugi koji čine pjesme o majci, 43 pjesnika sa 58 pjesama.

Prvi ciklus posvećen ženi autorka počinje Ničeovim pitanjem „Što bi bio tvoj sjaj, Zvijezdo, da nije nas kojima sijaš”, a drugi posvećen majci kao što ima jevrejsku poslovicu „Bog nije mogao biti svuda u istom trenu, pa je zato stvorio majku”. Pjesnici iz različitih epoha i različitih generacija slave ženu, majku, sestru, kćerku.

Ovaj rad se bavi strukturom jezičkog diskursa o ženi kao i lingvističkim izrazima vrijedonosnih stavova prema ženi u navedenoj antologiji. Ovim prilogom pokušaćemo da identifikujemo, izdvojimo, klasifikujemo i analiziramo vrijedonosni leksički sloj vezan za pojam žene. Korpus sačinjava 266 pjesama čiji je referent žena.

Posmatraćemo semantička i sintaksička sredstva u jezičkom vrednovanju. Semantički sadržaj određuje se pomoću najfrekventnije leksike i leksičkih jedinica, koji imaju određenu vrijednost, dok sintaksička struktura podrazumijeva specifična semantičko-stilistička sredstva. Vrednovanje znači „pripisivanje ili odricanje kvaliteta, ili istovremeno i jedno i drugo” (Starčević 1998: 412). Jezičko vrednovanje realizuje se direktno ili indirektno. Pozitivna ili negativna atribucija karakteristika je direktnog vrednovanja, koje se ostvaruje pomoću punoznačnih riječi, odnosno sintaksema. Indirektno vrednovanje izražava se takođe kroz određenu leksiku, koja se ostvaruje kroz asocijacije, komparacije i druga stilsko-jezička sredstva. (Starčević 1998: 414) Kao parametri za identifikovanje jedinica navedene leksike uzimaju se „drugoste-

¹ Zorica Radulović, *Pjesma i žena (iz crnogorskog pjesništva)*, Kolo, Nikšić, 2006.

pena (sekundarna) nominacija, emotivno značenje, ekspresivna funkcija, stil-ska markiranost i neke tvorbene i sintaksičko-semantičke specifičnosti” (Ristić 2004: 50).

1. Ono što uočavamo jeste da pjesme o ženi ne govore samo o ženi uopšteno, već se javljaju određene potkategorije pojma žene, koje zavise od društvenog, srodničkog ili generacijskog statusa. Tako pjesme kao referent uzimaju pojam:

2.

1. *djevojke, cure, majke, sestre, babe, snahe, mlade, kćeri, odive,*
2. *knjeginje, princeze, Gospe, gospodarice, gospođe, gospoje, dvorkinje, banice, kaluđerice, monahinje,*
3. *kurirke, čobanice, beračice, vodarice, vezilje, žetilice, babice, gimnazijalke, ciganke, učiteljice.*

žena P1, žene P12, snaha P8, mlada P8, zemne kćeri P10, sestre P12, 71, 261, odive P12, djevojka P36, cura P16, knjeginji P20, djevojke P55, kurirka P69, kaluđerica P71, sestrice P79, čobanica P82, kaluđerice P90, beračica P94, Gospa P128, Gospodarica P128, gimnazijalke P145, djevojka P148, ciganke P207, sestra P225, učiteljica P229, gospođa P231, vodarica P233, vezitka P234, monahinja P235, majka P238, 281, baba P250, vezilje P261, žetilice P262, princeza P277, gospoja P278, dvorkinja P281, kraljica P281, banica P308, babice P329.

Jedan od načina pozitivnog vrednovanja žene u pjesmama može se utvrditi pomoću određenih ali i najfrekventnijih atributa, koji mogu biti iskazani pomoću pridjeva, predložko-padežnih sintagmi, kao npr.:

sunce, nova sveža zora P51, divna vila P53, nagorkinja moja P53, vilo moja P53, moja draga, moja mila P72, hitra rumena čobanka P82, mila moja P176, nepoznata djevojka P191, naga kupačica P193, luda princeza P213, vitka princeza P214, beli anđeo P221, moja dobra vila P221, anđele beli P222, anđeo čuvar P222, utvo zlatokrila P235, 274, dobra vila P242, izmišljena nevjesta P308,
anđel hranitelj P22, vidarica ranjenog srca P221, dobra vilo sna P222, anđeo sa izgledom žene P251, kraljica strasti P282.

Pozitivna svojstva žene iskazana su i pomoću sintaksema ili složenica:

ljepotica P10, 146, 214, *mila* P14, 146, *zlato* P16, *duša* P20, *boginja* P53, *košuta* P88, *saputnica* P91, *svetica* P93, *voljena* P110, *družbenica* P125, *ljuba* P125, *ljubljen*a P197, *draga* P248, / *nestvarna* P243, *zvjezdoznan*ka P245, *pletisanka* P245, *svjetlozorska* P246.

Kao što možemo primijetiti imenice denotiraju ili konkretnu ili apstraktnu pojmovu (*žena, majka, sestra, učiteljica, / anđeo, utva, vila, ljepotica, zlato*).

Najfrekventnija je leksema *žena*, koja je prikazana kroz pozitivnu ili negativnu konotaciju:

neznana ženo P39, *plačna žena* P42, *veličanstvom žene* P43, *tajno života, žena draga* P56, *požudna žena* P137, *to dijete tu ženu* P180, *slučajna žena* P184, *mrtva žena* P185, *moja ženo* P189, *lepa žena* P189, *mлада žena* P250.

Za jezičko vrednovanje žene važno je ukazati i na socioleksičku dimenziju, jer, sa jedne strane, u pjesmama dominiraju riječi iz domena svakodnevne leksike, a na drugoj strani bilježimo veliki broj riječi koje imaju moć subjektivnog afirmativnog vrednovanja (Starčević 1998: 417). Značenje tih riječi često je apstraktno. *Žena je jogunasta, ponosna, pouzdana, čulna, smjela* P63, *plašljiva kao srna* P89, *ona ima pijavičine veđe* P104, *jagodična usta* P104, *pogled monahinje, brižnost majke, vjernost stopanice* P225, *pjesnik ističe svečanu visinu, eleganciju, egzotičnu prirodu, njen zvuk, njenu belinu, slavu, visoku kosu, njen vrat kao Biskajski zaliv, njeno ime, njenu odsutnost* P169, *smijeh zvonki* P178.

U antologiji su zastupljene i leksičke metafore, poređenja, komparativi koji su veoma funkcionalno sredstvo u pozitivnom vrednovanju:

glasovi su zvuci harfe P31, *kosa – izvori bistri* P57, *oči – meki san* 100, *mlečna zora* P100, *smijeh je ludi mlaz* P150, *tvoja kosa – imela i raž, tvoje oči – julski osvanak* P199,

Ona je gospe kao sa Botičelijevih slika P89, *oči su joj oganj bez pepela* P108, *ljepša od pramajki* P126, *mudrija od praotaca* C 126, *vitkija od Cijevne* P126,

žena je – vedra tajna P114, *vodeni cvijet* P114, *ruža smeha, berbernica dodira* P103, *zvezda koja izgara* P162, *kao labud* P171, *žena sa mješevim očima* P219, *žena je jača od ljubavnih moći, snažnija od nabujale rijeke, žena je čudo čudesnih noći* P183, *žena je duše naše geometar* P183, *žena je veća i jača od razuma, snažnija od najjačeg uma, ona*

je strah i trpet svima, i ljudima i ženama i đavolima P183, *dijete smjerno* P137.

Ova sredstva imaju značajnu ulogu u skretanju čitaočeve pažnje i stvaranju pozitivne slike referenata. U sintaksi vrednujućih struktura u određenim poredbenim elementima otkrivaju se asocijacije koje izjednačavaju ženu sa drugim pojavom i pri tome, kad je riječ o pozitivnom vrednovanju, daju joj viši stepen pozitivnoga – *ona je jača od ljubavnih moći, snažnija od najjačeg razuma, ljepša od pramajki, mudrija od praotaca, vitkija od Cijevne*.

Ime je staro koliko i ljudski rod. Žene su nekada bile identifikovane samo po ličnom imenu, ili imenu muža, a često samo prema geografskoj odrednici. Da je to tako, svjedoče i imena žena koja bilježimo u antologiji. U analiziranom korpusu registrujemo primjere kojima se imenuju istorijske ličnosti, žene iz tradicionalnog i religijsko-mitološkog svijeta, nepoznata ženska imena.

– *Blažena Ozana* P124, *Jeleni Balšić* P125, *Teuta* P126, P282 *Iilirka sojna* P126, *gospa Teuta* P126, *najljepša Iilirka i kraljica* P126, *sestra naša Kosara* P126, *Trščanko moja i Knjeginjo samotna* P132, *sestra Batrićeva* P216, *dilber Stefanija* P247, *Safo* P28, *Simonida* P221, *Jerina* P231, *Milena Barili* P242, *Afrodita* P214, *Eva* P344,

Danici P13, *Mileni, mojoj carici* P19, 21, *mojoj knjeginji* P20, *knjeginji svojoj Darinki* P128,

– *Crnogorke* P11, 318, *Crnogorko* P25, *Crnogorkama* P11, *jednoj Crnogorki* P23, *Polimljanke* P207, *Grkinja* P221, *Užičanka* P245, *Zlatiborka* P246, *Srbijanka* P247, *stare Crnogorke* P338, *konavaoska zvijezda* P279, *Nevjesta sa Dona* P276,

– *Danici* P13, *Miše* P18, 21, *Dobre* P21, *Jelena* P83, *Dijani* P105, *Dokna Petrova* P136, *seljanka Dokna* P136, *Vesna* P139, *Anki* P141, *lijepa Ana* P142, *Sonja* P143, *Eva* P183, *Cvetajeva* P185, *Asja* P185, *Vera Pavladoljska* P190, *lijepa Jelica* P195, *Ljilja Brik* P209, *Ljiljana, Ljilja* P207, *Helena Rot* P218, *Nadežda Šilova* P223, *Stana Dušanova* P234, *Vera* P267, *Gordana* P270, *Vila* P272, *Ljudmila* P276, *Izabeta* P281,

Zirka Kajovića P33, *sestrama Ljubici i Stani Martinović* P54, *Kaći* P68, *strijeljanjoj maloj Ani studentkinji* P69, *čobanka Mara* P77, *sestri Mari* P158, *Saji ženi* P160, *Eski* P161, *Jeleni Žigon* P169, *Jelki Ekmečić* P196, *Ljiljani* P206, *dr Zorici Vukčević* P225, *Terezi Kesoviji* P278, *mojoj vili* P53, *jednoj seljanki* P76, *djevojčici iz djetinjstva* P81, *mojoj učiteljici* P145, *usnuljoj kupačici* P193, *ženi* P202.

Pjesnik ponekad ne imenuje ženu ličnim imenom, već upotrebljava ličnu zamjenicu ona: Otišla je *ona* P239, *Ona* je sve ono što se krije, *ona* je kao oko bez kraja, *ona* je vrući vjetar, *ona* je tuđa magična riječ P244.

Primjećujemo da su pozitivna vrednovanja leksema osoba ženskog pola, kao i tipovi njihovih leksičko-semantičkih grupa frekventniji od leksema sa negativnim predznakom. Negativan odnos prema ženi, vidljiv u pojedinih pjesmama, proizilazi iz društvenog položaja žene u patrijarhalnoj kulturi. Analiza pokazuje da je u sintagmama i predložko-padežnim konstrukcijama veoma mali broj primjera sa negativnom konotacijom, zapravo zanemarljiv u odnosu na pozitivne osobine, što je i razumljivo jer je glavna namjera pjesama afirmativno vrednovanje pojma žene. U ovoj grupi evidentne su leksičke grupe visokog i sniženog stepena vrednovanja. Tako je žena negativno kvalifikovana kao *jadnica*, *patnica*, *jadna*, *grešnica*, *crna*, *mučenica* / *nevjerna*, *bestidnica*, *miletka*, *namiguša*, *đavo*.

jadnice moja P46, *patnice moja* P46, *osušeni skelet ljubljene žene* P52, *jadne žene* P52, *O jadna, vilo moja, pokojna* P53, *grešnica Jelica* P195, *sestro studna* P216, *crna vilo* P216, *nevjerna žena* P218, *crna golubice moja* P241, *bestidnica* P280, *ljubavnica prokletstva* P282, *mučenica od raspeća* P282, *miletke* P329, *namiguše* P329, *žene su đavoli* P344.

2. Drugi ciklus pjesama je posvećen majci, pri čemu vrednujuće stavove, idealizaciju majke i odvajanje od žene autorka počinje jevrejskom poslovičom o majci. Pjesme koje uzimaju za referenta pojam *majke*, *mame*, *stare*, *gorke Dukljanke* (*mama* P316, 325, *stara* P324), kao karakteristične attribute imaju lekseme *vječne*, *zamišljene*, *dobre*, *učene*, *nepismene*, *tople*, *brižne*, *stamene*:

brižna mati P137, *vječna majka* P285, *zamišljena majka* P315, *dobre majke* P325, *učene majke* P328, *nepismene majke* P328, *topla, brižna mati* P330, *majci brižnoj* P335, *majke Gorke, Stanojke i Stamene stamene* P338.

Autori pjesama bilo da se obraćaju majkama *Ljubici*, *Gorki*, *Jelici*, *Groji*, *Sijermi*, *Stanojki*, *Stameni*, *Dukljanke* (*majka Ljubica* P284, *majci Gorki* P324, *gorka Dukljanke* P324, *Dukljanke* P324, *majci Jelici* P336, *majka Groja* P338, *majka Sijerma* P344), putem atributa prikazuju njene osobine i ono što ona jeste: *majka ima dobre, blage oči, čiste žuljevite ruke, pravedno, prosto srce, korak krotak, sitan, mali; ona je mala, pogurena, iskopnjela* (*blage, dobre oči* P293, *čiste žuljevite ruke* P293, *pravedno, prosto srce* P293, *mala, pogurena, ikopnje-*

la P293, *korak krotak, sitan, mali* P293). Ovi atributi uglavnom pokazuju da se markiraju pozitivne spoljašnje, ali i unutrašnje osobine.

Karakterizacija majke kao osobe koja voli svoju djecu, brine o njima iskazana je kroz predložko-padežne sintagme:

strah majke P291, *majka nesumnjiva istina* P329, *majka svijeća noćna* P347, *draga ikona* P347, *uspomena kraj ognjišta, draga ikona* P347, *moja majka moj svijet bajki* P346.

Majka je u pozitivnom vrednovanju i *majka samosama* P290, *samohrana* P302, *velika posna majka* P320, *moja majka* P323, sve su *majke Gorke, Stanojke i Stamene stamene, štitarice i stožeri* P338. Navedeni primjeri nam govore da je jačina ekspresije određena polnom pripadnošću nosilaca određene osobine.

Atribut *majčin/materin* (*majčin glas* P328, *materina tišina* P328, *majčina duša* P335, *majčino srce* P338) govori o frekventnosti punoznačnih riječi u analiziranom korpusu, čiji je jasan cilj kreiranje pozitivne slike referenta.

Na drugoj strani, u analiziranom korpusu zanemarljiv je broj primjera o majci koji nose negativnu konotaciju – *majka je mučenica, jadna, nesretnica, crna, djeca su njena sičija, ali ponekad i sramota*.

majka mučenica P298, *majka jadna* P317, *nesretnica* P317, *sramoto materina* P326, *njena sičija* P334, *crna majko* P360.

Upotreba imeničkih obrazovanja u antologiji zasnovana je na stereotipima o pozitivnom i negativnom vezanim za majku, za njene psihičke i moralne osobine, za ponašanje, kao i za druge osobine a koje su u vezi sa svakodnevnim životom.

3. Na kraju da zaključimo.

I semantički sadržaj vrednovanja o ženi kao i lingvistička sredstva kojima se izražavaju su raznovrsni. Pozitivni vrijedonosni stavovi, subjektivnost jezičkog vrednovanja i frekventnost opšte su odlike diskursa o ženi u antologiji. Lekseme sa pozitivnim vrednovanjem su mnogostruko brojnije od leksema sa negativnom predznakom. Žena je u pjesmama različitim sredstvima diskursa istaknuta u prvi plan. Iskazivanje vrijedonosnih stavova o ženi posljedica je ne samo individualnog već i socijalnog, tradicionalnog, pa i kulturnog modela. U sintaksi i leksici dominira metaforička, poredbena i komparativna karakterizacija referenta žene.

Za pjesnike je crnogorska žena heroina, odana, vjerna, hrabra u datom trenutku, u isto vrijeme i majka i ratnica, stub porodice. Ovakav odnos prema ženi i majci uslovljen je prije svega etnokulturološkim prilikama crnogorskog podneblja, socijalnim, psihološkim, ali i surovim, teškim životom, podređenim patrijarhalnim položajem žene u odnosu na muškarca. Na drugoj strani, žena je nestvarna, zvjezdoznanka, pletisanka, anđeo, tajna, zvijezda, strah i trepet, ali i dijete smjerno. Taj pozitivan odnos prema ženi, vidljiv u pjesmama, proizilazi iz društvenog položaja žene u crnogorskoj kulturi, ali se za karakter jezičkog vrednovanja žene u antologiji uzima u obzir i subjektivnost jezičkog vrednovanja, jer su u antologiji spojena i dva modela – jedan koji pripada tradicionalnom i drugi koji pripada modernom pjesničkom diskursu.

LITERATURA

- [1] Milosavljević, Klem 2008: Ljubisav Milosavljević, Valerija S. Klem, *Žene koje su menjale svet*, Novi Sad, 2008.
- [2] Ristić 2004: Stana Ristić, *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku*, Beograd, 2004.
- [3] Savić 1995: Svenka Savić, *Jezik i pol, istraživanja kod nas, II*, *Ženske studije*, 2–3, Centar za ženske studije, Beograd, 1995.
- [4] Starčević 1998: Zoran Starčević, *Lingvističko vrednovanje žene i struktura diskursa u poslovi i reklami*, Srpski jezik, III, Beograd, 1998, 409–425.

Miodarka TEPAVČEVIĆ

COLLOQUIAL DISCOURSE AND LINGUISTIC EVALUATION OF WOMEN IN THE ANTHOLOGY *POEMS AND WOMEN (IN MONTENEGRIN POETRY)*

Summary

The paper focuses on the structure of colloquial discourse about women, as well as on linguistic phrases expressing value attitudes about women in the anthology *Poems and Women (in Montenegrin Poetry)*. We have tried to identify, single out, classify and analyze the evaluative lexical stratum concerning women.

Key words: discourse, positive valuation, negative valuation, woman